

Тривала й активна робота сільськогосподарської кооперації із забезпечення селянських господарств якісним посівним матеріалом принесла вагомі результати. Так, за даними обстежень урожаю зернових 1927 р. поступова заміна селянського зерна на чисто-сортове, навіть без додаткових витрат на поліпшення обробітку ґрунту чи на угноєння, дала збільшення врожаю на 15 і більше відсотків.

Діючи в умовах обмеженого фінансування, сільськогосподарська кооперація прораховувала кожну свою культурницьку акцію, спрямовану на досягнення конкретного економічного ефекту. Запорукою отримання позитивного кінцевого результату було, насамперед, виконання всього ланцюга виробничо-технологічних заходів. Реалізація лише деяких із них дуже часто давала зовсім незначний ефект і тільки компрометувала агрономічну науку в очах селянства, що в умовах тогочасної радянської дійсності не було рідкістю.

Активні цілеспрямовані зусилля сільськогосподарської кооперації в галузі насінництва дозволили значно інтенсифікувати цю галузь. Продумана насіннево-селекційна робота, масштабне поліпшення селянського насінневого фонду дали змогу збільшити врожайність злакових культур на селянських полях до 15% навіть без додаткових витрат на поліпшення обробітку землі та внесення добрив.

1. Морозов А.Г. Тернистий шлях сільськогосподарської кооперації в добу НЕПу // *Український селянин*: Зб. наук. праць. – Черкаси, 2002. – Вип. 5.
2. Калініченко В.В. Селянське господарство України в доколгоспний період (1921-1929). – Х., 1991.
3. Кульчицький С.В. *Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919 – 1928 рр.)*. – К., 1996.
4. Корновенко С.В., Лазуренко В.М. *Село. Хліб. Гроші. Податкова політика радянської влади в українському селі у період НЕПу*. – Черкаси, 2004.
5. Лазуренко В.М. *Заможне селянство України в умовах непу*. – Черкаси, 2003.
6. Батюк І. *Сільськогосподарська кооперація на Україні*. – Харків: Книгоспілка, 1925.
7. Марочко В.І. *Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861 – 1929 рр.)*. – К., 1995.
8. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України)*. – Ф. 290. – Оп. 1. – Спр. 170.
9. *Ітоги хозяйственного строительства УССР за 1923/24 год*.
10. ЦДАВО України. – Ф. 27. – Оп. 3. – Спр. 652.
11. ЦДАВО України. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 126.
12. ЦДАВО України. – Ф. 27. – Оп. 7. – Спр. 146.
13. ЦДАВО України. – Ф. 27. – Оп. 5. – Спр. 491.
14. Хоменко С. *Головні заходи в галузі рільництва за планом Наркомзему на 1928 рік // Радянський селянин*. – 1928. – № 1.

Н.І. Земзюліна

МІЖНАРОДНИЙ І ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД КООПЕРАТИВНИХ ОБ'ЄДНАНЬ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Кооперативний сектор є важливою ланкою економічної системи практично будь-якої країни з ринковою економікою, поряд з приватним і державним секторами.

В Україні створена законодавча база для розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах. Зокрема, Указ Президента України „Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах” від 19 грудня 2000 р. та Закон України „Про кооперацію” [1].

Запорукою послідовного входження України до міжнародного кооперативного руху є вирішення актуальних питань пропаганди кооперативних форм діяльності, створення спеціалізованих навчально-дослідницьких центрів, розробка й реалізація державних програм підтримки розвитку кооперації, широкого кола організаційних моделей, що відповідають вимогам української економіки та сучасним реаліям.

Метою статті є історична ретроспектива кооперативних об'єднань на основі українського та світового досвіду. Об'єктом дослідження є вітчизняна кооперативна теорія та світова практика кооперативних об'єднань, предметом – правові, економічні та історичні фактори, що формують систему кооперації, як складову економіки.

Історіографія питання достатньо широко представлена вітчизняною наукою. Кооперація в Україні має 140-річну історію, тобто ми в повній мірі можемо говорити про наявність українського досвіду кооперативного будівництва як в теоретичному аспекті, так і в практичному. Сутність економічної та соціальної природи сільського господарства постійно була і є в полі зору науковців. Світове визнання одержали імена О.В. Чайнова, М.І. Туган-Барановського, Н.Д. Кондратьєва, П.М. Маслова [2] та інші. Сучасні дослідники, в контексті державної програми розвитку народного господарства, також досить велику увагу приділяють теорії та практиці кооперативного будівництва [3].

В Україні прослідковуються умови для розвитку сільськогосподарських кооперативів: розвиваються фермерські господарства, розпайовані земля і майно колективних сільськогосподарських підприємств. Саме тому для України є дуже важливим досвід розвитку кооперації у сільському господарстві країн з ринковою економікою [4, 171].

Найпоширенішими є так звані фермерські кооперативи. Часто фермер є одночасно членом кількох кооперативів, які діють у різних сферах сільського господарства. Особливо характерним щодо цього є приклад Швеції, яку іноді називають „батьківщиною сільськогосподарських кооперативів”. Так, усі сільськогосподарські кооперативи Швеції об'єднані в загальнонаціональну організацію – Шведську спілку сільських господарів. Система сільськогосподарської кооперації охоплює практично все фермерство. Здебільшого це збутові, переробні, постачальницькі і обслуговуючі кооперативи, які відповідають галузевій структурі того чи іншого господарства.

Другим після переробки і збуту напрямом діяльності сільськогосподарських кооперативів є поставка фермерським господарствам знарядь та інших засобів виробництва. Частка постачальницько-збутової кооперації становить близько 30–35% загального обороту фермерської кооперації.

У США послугами кооперативів користується більшість (56%) фермерів [5]. Характерний кооперативний рух в аграрному виробництві є і в Франції. Тут обслуговуючі кооперативи розпочинають виробничу діяльність насамперед у сфері переробки сільськогосподарської продукції, кооперативного тваринництва, спільного обробітку землі. З'явилися змішані кооперативи, які об'єднують споживання, збут, послуги і виробництво.

Основні принципи французької сільськогосподарської кооперації визначені законом від 27 червня 1972 р.: виключно сільськогосподарський характер діяльності; правило односторонності (тобто проведення операцій тільки з членами свого кооперативу); право підписуватися на пайовий капітал тільки для членів кооперативу; обмеження частки участі в пайовому капіталі; повернення пайових внесків за їх номінальною вартістю; передача майна кооперативу після закінчення терміну існування іншому кооперативу; обов'язок членів кооперативу дотримуватися його статутних положень; фінансова відповідальність кооператорів; підпорядкування кооперативів адміністративній опіці і контроль за їх участю в інших товариствах; принцип відкритого членства і застосування правила – „одна людина – один голос” [6].

Високий інтерес щодо розвитку кооперативного руху представляє Канада, де перші кооперативні структури з'явилися ще наприкінці XIX століття. Створення об'єднань хліборобів і скотарів тоді було зумовлене наявністю величезних ізольованих територій, відсутністю будь-якої інфраструктури, необхідністю для фермерів придбати обладнання і вигідно продати свої продукти, прагненням сільськогосподарських товаровиробників зміцнити своє становище шляхом колективних дій та лобювання інтересів в органах законодавчої влади.

Свою діяльність канадські фермери-кооператори розпочали в межах окремої громади чи адміністративної одиниці. У процесі зростання підприємницької спроможності формувалися федеративні об'єднання з іншими місцевими кооперативами; розширення бізнесу і дало з часом змогу вийти на національні і міжнародні ринки.

За статистичними даними, у 1998 р. в Канаді налічувалося понад 5,8 тис. кооперативів нефінансового сектору, з членством понад 5 млн. чол., загальним обсягом ділових операцій 29 млрд. канадських доларів, активами вартістю 16,8 млрд. дол. Із загальної кількості кооперативів майже 1000 є сільськогосподарськими, які об'єднують понад 641,36 тис. товаровиробників, із загальним обсягом ділових операцій 19,8 млрд. дол. й активами 6,7 млрд. дол.

Місцеві споживчі кооперативи відрізняються за своїми розмірами і складністю функцій: від маленьких закупівельних клубів до супермаркетів та організації оптової торгівлі. Продовольчі товари становлять понад 50% загального обсягу продажу, решта припадає на нафтопродукти, мануфактуру, домашнє устаткування.

Серед кооперативів, які функціонують у всіх регіонах Канади, широко відомі „Cooperative Limited” (загальний щорічний обсяг реалізації продукції перевищує 2,7 млрд. дол.), Calgary Coop Association Ltd, „Mountain Equipment Coop” (Британська Колумбія), мережа „Coop Atlantic”. Але більшість канадських кооперативів – обслуговуючі:

4,2 тис., або 72% всіх кооперативів нефінансового сектору, із щорічним загальним обсягом ділових операцій 1,4 млрд. дол.; окрему їх категорію становлять житлові (2118 організацій налічують понад 115 тис. членів і мають активи вартістю 5,7 млрд. дол.); 180 кооперативів, головним чином в Альберті, Квебеці і Манітобі, зайняті водопостачанням, 209 (майже виключно в Альберті і Квебеці) – газозабезпеченням й електропостачанням у сільській місцевості (охоплюють 119 тис. чол.) [7].

Окремого дослідження заслуговує діяльність канадських кредитних спілок та їх вплив на розвиток територіальних громад. У 1998 р. їхні активи становили 110,6 млрд. дол. (майже половина цієї суми припадає на Квебек).

У Канаді кооперативну модель часто розглядають як альтернативу традиційним методам громадського обслуговування. За більше ніж 100-річний період свого існування кооперативи завжди вміли швидко адаптуватися до мінливих умов, використовуючи нові технології, зменшуючи накладні витрати, запроваджуючи орієнтовані на клієнтів організаційні структури. Вони нагромадили великий досвід надання послуг у найрізноманітніших сферах громадського життя. Їх альтернативну роль можна обґрунтувати таким чином:

- кооперативи мають одночасно соціальний і економічний мандати, виконуючи найважливішу функцію громадського сектору, бо дають змогу збалансувати реальний економічний розвиток і забезпечити найвищі соціальні блага;

- демократична структура кооперативів робить господарюючого суб'єкта підзвітним громадянам і активізує їх участь у житті суспільства; кооперативи ініціювали здійснення ряду соціальних програм, часто випереджаючи у цьому державу;

- в окремих ситуаціях кооперативи забезпечують ефективніше обслуговування, ніж будь-які органи влади чи прибуткові приватні підприємницькі організації.

У різних країнах світу склалися власні традиції і практика кооперативного руху. Але спільними є потреба громадян у стабільності, прагнення до підвищення рівня та якості життя.

Основна риса кооперативу – його неприбутковий характер. Надання послуг, виконання робіт здійснюється за собівартістю. Кооператив не залишає собі прибутку, а результат від економічної діяльності розподіляє серед членів пропорційно до участі в роботі кооперативу.

Оскільки понад 80% фермерських господарств сучасної України спеціалізовані на продукції землеробства, виробничий процес у них має виключно сезонний характер. Причому у різні сільськогосподарські періоди різко змінюється не лише кількість робочих днів, а й інтенсивність роботи кожного дня. Праця – найважливіший фактор сільськогосподарського виробництва, забезпечується фермерами, членами їх сімей, постійними і тимчасовими найманими працівниками. Трудові ресурси визначають типи і розміри фермерських господарств. Дослідження, проведені у 2003–2005 рр., свідчать про те, що майже 65% роботи чоловіків припадає на землеробство і ремонт обладнання, а жінок – майже 80% переважно на домашню роботу

і догляд за худобою [7]. Господарські розрахунки, роль яких за останні роки значно зросла, у більшості випадків бере на себе дружина фермера. Характерним є і те, що у фермерському господарстві жінки працюють більше, ніж чоловіки, однак їх робота фізично є менш важкою. Підлітки витрачають на роботу на фермі меншу кількість днів, ніж дорослі, розподіл же праці за галузями господарства відповідає їх статі: юнаки більше зайняті у землеробстві, дівчата, в основному, зайняті домашніми роботами. Розподіл обов'язків серед членів сім'ї фермера, як показали дослідження, існує майже в усіх господарствах, там де він відсутній – праця використовується менш ефективно.

За статистичними даними, на 1929 рік всіма видами кооперації було охоплено 85% селянських господарств України. Через їх органи здійснювалось укладання договорів між одноосібними селянськими господарствами і промисловими підприємствами з заготівлі с/г сировини. На жаль, індивідуальне селянське господарство не вписувалось у радянську планову економіку, а то не прийшлося би нам знову проходити школу кооперації. Організаційно-виробничий напрям кооперації „оформився незадовго перед Першою світовою війною і був викликаний до життя тими глибокими соціально-економічними змінами, які після революції 1905 р. намітилися у житті нашого села” [8]. До провідних теоретиків цього напрямку економічної думки належали О.В. Чайнов, О.М. Челенцев, М.П. Макаров, О.А. Рибников, А.М. Мінін, Г.А. Студентський, В.А. Колонський та ін.

На жаль, праці цих видатних економістів, видані до революції 1917 р. і на початку 20-х рр., більше не перевидавались. Тому судити про погляди представників організаційно-виробничого напрямку на економічну теорію селянського господарства доводиться в основному по працях О.В. Чайнова. Проте, незважаючи на відмінність у поглядах з деяких питань (наприклад, на економічну теорію граничної корисності), принципових розбіжностей по теорії селянського господарства в позиціях прихильників організаційно-виробничого напрямку не було і тому характеризувати основні положення цієї теорії, спираючись тільки на праці О.В. Чайнова, буде цілком правомірно.

До речі, свою економічну теорію О.В. Чайнов розробив для селянських господарств сімейного, „трудоного” типу, тобто які не використовують найману працю [9].

У фундаментальній праці „Організація селянського господарства” О.В. Чайнов писав: „Нашою задачею є організаційний аналіз господарської діяльності селянської сім'ї, яка не вдається до найму чужої робочої сили, володіє деякою земельною площею і власними засобами виробництва і інколи вимушеної витратити частину своїх робочих сил на несільськогосподарські промисли” [10, 214].

На основі глибокого статистичного аналізу дослідник аргументовано довів, що сімейно-трудова форма організації селянського господарства характеризується високим ступенем соціальної стійкості, підвищеною життєздатністю у критичні для всієї системи сільського господарства періоди за рахунок зниження споживання до мінімуму

порівняно з підприємствами, заснованими на застосування найманої праці.

Таким чином, селянське господарство було вимушене обмежуватися робочою силою сім'ї. Отже, сім'я селянина, за О. Чайновим, приступаючи до організації виробництва, прагнула в кінцевому підсумку повною мірою задовольнити свої потреби і забезпечити процес відтворення капіталу, подальшу стійкість свого господарства з найменшими для себе затратами праці. На підставі такого висновку стає очевидним, що селянське господарство, яке працює в умовах ринку (не є натуральним), буде витіснено із свого організаційного плану всі малодохідні галузі виробництва, які вимагають для одержання ринкового еквіваленту в інших, прибутковіших видах господарської діяльності. Таким чином, науковець обґрунтовує необхідність спеціалізації селянських господарств з врахуванням ґрунтово-кліматичних умов, а також місцевої ринкової кон'юнктури.

Одержання максимально можливого елементу – це основне завдання підприємства і тому параметрам виробництва задається таке співвідношення, яке за даного рівня цін буде оптимальним і забезпечить найбільше перевищення валового доходу над авансованим капіталом.

У сімейному ж господарстві праця й капітал, які авансуються селянською сім'єю, утворюють поєднання виробничих факторів (праці, землі, інвентарю тощо), які внаслідок виробничого процесу дають валовий дохід, але поділ цього валового доходу відбувається таким чином, що частина його використовується для відновлення авансованого капіталу до вихідного рівня, або ж до рівня, який забезпечує розширене відтворення, а все інше спрямовується на задоволення звичних потреб сім'ї або, інакше, на відтворення робочої сили.

Проте індивідуалістські засади в економічних і сімейно-побутових відносинах українських селян аж ніяк не перешкоджали організації колективних форм виробництва. Соціальна природа селян мудро розпорядилася, давши їм протилежні начала буття: згуртованість і роз'єднаність, відособленість і солідарність, інтеграцію і диференціацію. Завдяки згуртованості та консолідації утворюються певні форми взаємодопомоги (супруги, толоки, чумацькі валки, сільські артілі й кооперативи), а завдяки відособленості та роз'єднаності люди поринають у стихію соціальної незахищеності, боротьби за існування, що стимулює в них волю до життя, раціоналізм, господарську ініціативу. Будь-яке суспільство життєздатне лише доти, доки його рухають названі протилежні та взаємодоповнюючі начала. Причому не можна з впевненістю сказати, що індивідуалізм селян – це завжди добре, а колективізм – завжди погано.

„Українська нація, – підсумовував М. Шаповал результати свого дослідження, – майже вся хліборобська: в містах живе на Великій Україні з кожної сотні українців близько 9 душ, а на селах – понад 91” [11, 19]. За його даними, у 8 губерніях Східної України хліборобством і добуванням сировини 1914 р. займалися: 90% українців, 18% росіян, 2,5% євреїв і 51% поляків, торгівлею – 0,9% українців, 14% росіян, 48% євреїв, 6% поляків, урядованям, військовою і судовою справами – 5,5% українців, 47% росіян, 17,5% євреїв і 29% поляків.З українського дорібку, – зауважував М. Шаповал, –

росте на українській землі чужий капітал, що визискує Україну не лише економічно, але гнітить політично і впроваджує народ в культурну темноту” [11, 21]. А цей досвід свідчив, що сільське господарство України, незважаючи на підневільне життя її народу, було включене в загальноцивілізаційні процеси, які породжували вільне хліборобство як своєрідну гру сутнісних сил людини і природи. Українські селяни і козаки на сто з лишком років раніше за колоністів західних регіонів Північної Америки створили господарства фермерського типу. Українські хлібороби, як і американські переселенці, впевнено ставали на шлях цивілізованого вільного господарювання. Але якщо американські фермери, підтримувані державою, стали основною ланкою в системі сільського господарства і агробізнесу країни, то українські селяни, перебуваючи в стихії несвободи, перетворилися у відчужених від результатів своєї праці виробників.

Селянські господарства стали домінуючими на ринку, постачаючи напередодні Першої світової війни три чверті всього зерна, переважну більшість м'яса, яєць і масла [8]. На українських землях почала активно формуватися система сільського господарства, організація та ефективність якої відповідала новим соціально-економічним умовам і орієнтувалася на ринок. Вирізнилося декілька зон сільськогосподарської виробничої спеціалізації. У поліських районах концентрувалося виробництво м'яса, молока, льону і жита, у лісостепових – цукрових буряків і пшениці, у степових – пшениці, льону, а також розведення коней. Нова аграрна система ґрунтувалася на двох типах господарств – великих підприємствах капіталістичного типу і приватних (хутірських, відрубних і селянських).

Природний хист дбайливого, підприємливого господаря українські селяни повною мірою реалізували на канадських землях, створивши тут один із найефективніших у світі аграрний сектор економіки, оснований на праці фермерів. Проте на рідній землі їм так і не вдалося стати повновладними господарями.

Інакше кажучи, перерозподілення стало структуротворною основою соціальної диференціації, поділивши все суспільство на дві великі групи: виробників і розпорядників.

Однак, як показала практика колективізації, колгоспи ніколи не були справжніми кооперативами, організаціями рівноправних асоційованих виробників, оскільки результатами їхньої діяльності безроздільно користувалася держава. Хоча на папері фактичними власниками колгоспу вважалися його члени, насправді вони суворо регламентувалися у праві користуватися „своєю власністю”. До цього варто додати, що в офіційній політиці колгоспно-кооперативну форму виробництва вважали неповноцінною і недорозвиненою (як перехідну форму до соціалізму).

Спроба конструювання абстрактних моделей суспільства на базі однієї форми власності дорого обійшлася сільському господарству. Та це була не єдина суттєва помилка в управлінні галуззю. Періодично влада вдавалася до необґрунтованих обмежень особистого підсобного господарства колгоспників.

Переконливі приклади такого регулювання дають розвинені країни світу, в яких успішно функціонують фермерські господарства –

найраціональніша і найефективніша, на думку багатьох вчених, форма господарювання в аграрному секторі економіки [12, 13].

У сучасній ринковій економіці існують дві основні форми фермерських господарств – індивідуальні сімейні ферми та корпоративні підприємства. Серед них переважають сімейні ферми. У США, наприклад, 87% із майже 2 млн сільськогосподарських підприємств – це сімейні ферми, а переважна більшість корпоративних ферм класифікуються як партнерські та сімейні корпорації з числом акціонерів не менше 10. На традиційній корпорації з порівняно великим числом акціонерів припадає лише 0,5% усіх ферм і 1,4% землі. У 14 країнах ЄС середній розмір ферми становить 27 га.

Важливим є момент законодавчого регулювання діяльності фермерських підприємств. Наприклад, у США на рівні федерального законодавства і законодавства окремих штатів повністю регламентується діяльність сільськогосподарських виробників, їх відносини з державними органами та різними організаціями.

Хоч і повільно, але організовано в усіх регіонах сучасної України відбувається процес формування кооперативів фермерських господарств. Причинами, що спонукали селян створювати фермерські кооперативи, були: нестача техніки, коштів, кваліфікації, навичок самостійно працювати, орієнтуватися в кон'юнктурі ринку, а також внутрішня потреба співпраці, бажання якомога швидше домогтися високих результатів господарювання. За визначенням О. Чайнова, кооператив – це насамперед спілка господарств, які після різних новоутворень „не знищуються, а по-старому залишаються дрібними трудовими господарствами” [10, 68 – 69]. Вчений свого часу так конкретизував відносини між суб'єктами цього об'єднання і самим об'єднанням: „сільськогосподарський кооператив є доповненням до самостійного селянського господарства, обслуговує його, і без такого господарства він не має смислу” [10, 89].

Як показує світовий історичний досвід, природі хліборобства, його ефективному розвитку відповідає лише те соціально-економічне середовище, яке не протистоїть свободі господарювання на землі, а створює і гарантує цю свободу. Будь-яке обмеження останньої, якими б високими цілями воно не пояснювалось, якими б політичними мотивами не обґрунтовувалось, порушує прямий зв'язок хлібороба із землею, підмінює справжні аграрні відносини їх сурогатами. У середовищі, яке забезпечує свободу селянської праці, зростання або скорочення виробництва залежить від рівня наповнюваності сільськогосподарськими товарами внутрішнього і зовнішнього ринку, відповідно підсилюючи або послаблюючи економічну зацікавленість виробників, змінюючи структуру різних стимулів, можна ефективно впливати на господарство, не руйнуючи його специфіки.

1. *Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III // Офіц. вісн. України. – 2001. – № 46.; Про селянське (фермерське) господарство: Закон України від 20.12.1991 № 2009-ХІІ (зі змінами) / Відом. Верховної Ради України. – 1992. – № 14.; Про споживчу кооперацію: Закон України від*

- 10.04.1992 № 2265-ХІІ // Відом. Верховної Ради України. – 1992. – № 30.; Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17.07.1997 № 469/97-ВР // Офіц. вісн. України. – 1997. – № 33.
2. Туган-Барановський М.І. Основи політичної економії. – Л., 2003.; Чайнов А.В. Избранные труды. – М., 1991.; Кондратьев Н.Д. Внешняя торговля // К вопросу о социалистическом переустройстве сельского хозяйства (Материалы исследования НК РКИ СССР) / Под ред. Я.А.Яковлева. – М.; Л., 1928.; Маслов П. Основы кооперации и условия накопления кооперативного капитала. – 2-е изд. – М.; Л., 1925.
 3. Кудряшов В.И. О классификации крестьянских хозяйств // Власть, бизнес и крестьянство: механизмы эффективного взаимодействия: Никоновские чтения. – М., 2002.; Великий незнакомец. Крестьяне и фермеры в современном мире: Хрестоматия / Составил Теодор Шанин. – М., 1992.; История украинского селянства: Нариси в 2 т. / Авторський колектив. Кер. В.М. Литвин. – К., 2006. – Т. 1.; Т. 2.
 4. Збарський В.К., Блажек М.А. Зайнятість та мотивація сільськогосподарської праці: Монографія / За ред. В.К. Збарського.- К., 2006.
 5. Онищенко А., Пасхавер Б. Аграрный потенциал: исчисление и использование // Вопросы экономики. – 1988. – № 1.
 6. Нечитайло В.В. Селянське господарство фермерського типу в Україні: історія і сучасність. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2004.
 7. Олейник А.Н. Институциональная экономика. – М.: ИНФРА-М, 2002.
 8. Огіньський А. Загальна характеристика еволюції систем сільського господарства на території України // Економіка України. – 2000. – №11.
 9. Чайнов А.В. Избранные труды. – М., 1991.
 10. Чайнов А.В. Организация крестьянского хозяйства. – М., 1925.
 11. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. – Прага, 1928.
 12. Ойкне В. Основные принципы экономической политики. – М., 1995.

В.М. Лазуренко

СЕЛЯНСЬКІ ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ ЗАМОЖНОГО (ФЕРМЕРСЬКОГО) ТИПУ У СИСТЕМІ РАДЯНСЬКОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ В ДОБУ НЕПУ

Метою статті є дослідження особливостей комуністичного підходу до участі заможного селянства України фермерського типу в діяльності сільськогосподарської кооперації в період нової економічної політики (1921 – 1928 рр.). Об'єктом дослідження є заможне селянство України фермерського типу років непу. Предметом – сільськогосподарська кооперація в українському селі доколгоспного періоду.

Стан наукового вивчення проблеми специфічних особливостей участі економічно міцного (заможного) селянства України фермерського типу в діяльності сільськогосподарської кооперації в період непу дозволяє твердити, що специфіка участі вищезазначеного селянства стала предметом самостійного наукового вивчення [1]. З іншого боку не було зроблено спроби систематизації цієї проблеми.

На початку 20-х рр. ХХ ст. від єдиної системи одержавленої кооперації, яка об'єднувала всі її види: споживчу, сільськогосподарську, кустарно-промислово, кредитну, будівельну, відокремилась кооперація сільськогосподарська. Офіційним поштовхом до цього стала резолюція V Всеукраїнського з'їзду Рад від 2 березня 1921 р. (Розділ „Про колективізацію сільськогосподарського виробництва” [2, 170] і постанова ВУЦВК та Раднаркому УСРР від 26 жовтня 1921р. „Про сільськогосподарську кооперацію”) [2, 170].

Як бачимо, перехід до нової економічної політики (1921 – 1928 рр.) створив нові умови для плідної діяльності сільськогосподарської кооперації. Особливе місце у процесі відновлення її активного функціонування відводилося економічно міцному (заможному) селянству, яке б ми в нинішніх умовах цілком справедливо назвали б фермерським. Господарсько-економічні успіхи сільськогосподарської кооперації у дуже значній мірі визначала участь у її роботі саме вищезазначеного нами типу селянства. В ряді випадків, як наприклад, при розвитку мережі кредитної сільськогосподарської кооперації, завданням якої було акумулювати грошові кошти селянства, його роль з економічної точки зору, була вирішальною. Об'єктивно, заможні селянські господарства фермерського типу, які були зорієнтовані на виробництво ринкової продукції, прагнули до активної участі в роботі сільськогосподарської кооперації. Насамперед вони тяжіли до товариств фахової кооперації.

Заможні господарства в доповнення до основного заняття сільськогосподарським виробництвом, часто з використанням найманої праці та оренди, мали ще декілька додаткових джерел прибутку. Зокрема: від торгівлі; здачі в найм тяглової сили й реманенту; насінневої та продовольчої позички, а часто і від кредитування. Останній вид фінансово-економічної діяльності був досить поширений. Треба зазначити, що він не мав такого негативного „лихварського” відтінку, якого йому надавала пізніше історіографія радянської доби, оскільки на той час інших джерел виробничого кредитування на селі практично не існувало.

Цей факт не відкидало і тогочасне вище партійне керівництво. З цього приводу воно констатувало, що „...створені новою економічною політикою господарчі відносини на селі сприяли економічному підйому в основному середнього та більш заможного селянства. Саме ці групи господарств збільшували свою економічну міць шляхом здачі в кредит сільськогосподарського інвентарю, насіння і худоби на тяжких лихварських умовах, взяття землі в оренду чи шляхом торгівлі, шляхом виробництва й продажу самогону тощо” [3, 472].

Економічно сильні (фермерські) господарства, будучи найбільш сталими, добре забезпечені робочою худобою та реманентом, виробничими осередками села об'єктивно прагнули до збільшення земельних площ [4, 121]. Цей тип селянського господарства називали однак саме „заможним”, а не „куркульським”, оскільки термін „куркуль” у 20-х рр. минулого століття вживався з виключно негативним значенням, тотожним терміну „контрреволюціонер” [5, 36]. Натомість термін „заможні” широко вживався у всіх тогочасних